

»Vem ropade 'jag' genom min mun?«

Bertil Malmbergs poesi förnyad av alkoholmissbruk och stroke

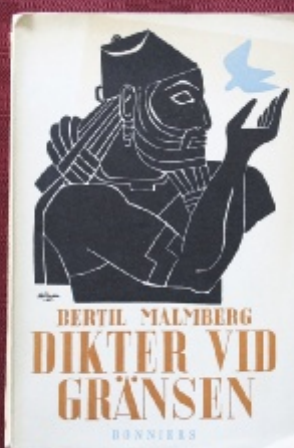
Den trettioåttåriga diktaren Bertil Malmberg togs in på Konradsberg (Stockholms hospital) den 26 februari 1928. Han hade rest med tåg från München och fördes direkt till sjukhuset från Centralen. Hans tysk-österrikiska hustru hade vinkat farväl vid avresan; han skulle aldrig återse henne. Hon omkom i en trafikolycka en tid därefter. Han var i dålig psykisk kondition efter tio år av allt mer kaotiska förhållanden i Tyskland. De föregående åren hade präglats av periodiskt alkoholmissbruk; tidvis även psykotiska episoder i spåren på missbruket. Åtskilliga gånger hade han vårdats på »nervklinik« i München – »ett ganska komfortabelt hotell för avsidspersoner, för psykopater och livs-

skadade« – för att använda hans egna ord. De månader han vistades på nervklinik menade han var passiva; de ledde inte till någon varaktig förändring av hans livsföring. Med tiden blev han enligt sin egen uppfattning dock fri från alkoholmissbruket – inte på grund av medicinska insatser utan tack vare sin ärftliga konstitution.

Månaderna på Konradsberg var emellertid inte passiva. Under de dagliga promenaderna i sjukhusparken såg han sina medpatienter vallas av vårdarna. En syn som inspirerade till en av hans mest berömda dikter – »Därarna«. Det är en lång dikt med tvåradiga strofer. Om man nu förväntar sig att den ger en klinisk bild av sinnessjukdom, blir man besviken. Nej, det är en stiliserad skildring av dårskap

DEN INRE KAMPEN
Diktaren och akademi-ledamoten Bertil Malmberg ägnade en stor del av sitt litterära skapande åt den inre resan, allt under påverkan av rus, psykos och den klarsyn som följer »när för vildare fåglar / ruset viker«.

Foto: Gabor Hont

BÖCKER PÅ RAD

Att drabbas av stroke innebar för Bertil Malmberg en förnyad kreativitet. Diktsamlingar, memoarböcker, skådespel, essäer och artiklar kom i jämn ström fram till dödsdagen i februari 1958.

som ett existentiellt och estetiskt förhållningssätt. De fyra därarna i dikten – »en maharadjas son av Ingenstädes och av Långtifrån«, »greven av Chambord« och den »som fyller tusen år i år« samt den som »är en kostbar vas av idel genomskinligt glas, där någon obeskrivlig hand kanhända sätter ned en ros ibland« – har flytt från världen in i dårskapen. Deras sjukdom är en »högmodsdrom att bärga livet undan livets ström, / att bygga åt sig ovan tingens storm / ett eget rike av fullkomlig form.« Man kan läsa den långa dikten som metapoesi – som Bertil Malmbergs personliga uppgörelse med sin tidigare diktning och den världsfrånvända platoniska idévärld som inspirerat honom. En uppgörelse som grundades i hans förtvivlan över det tyska nederlaget under första världskriget och den politiska turbulens som följde på detta samt en allmän känsla av rotlöshet.

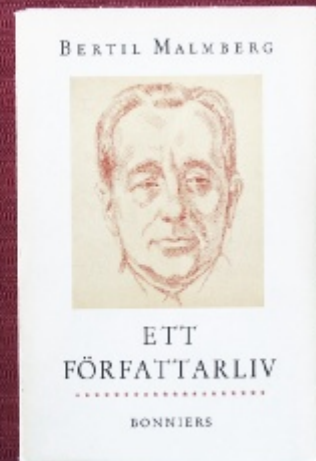
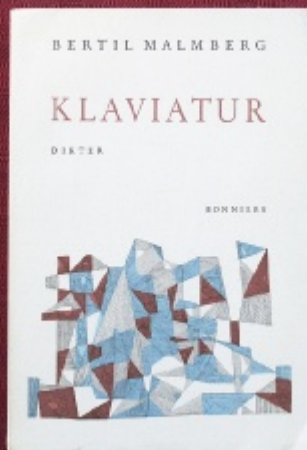
»Därarna« publicerades i diktsamlingen »Vinden« 1929, Bertil Malmbergs åttonde diktsamling; han skulle ge ut ytterligare nio samlingar. Redan som artonåring hade han debuterat med samlingen »Bränder« 1908. Han gav också ut romaner, skådespel, översättningar, essäsamlingar, två memoarböcker samt en biografi. »Åke och hans värld«, som tillkom under hans svåra tid i Tyskland, är en skildring av Malmbergs tidiga år i Härnösand. Det är en av de finaste barndomsskildringarna i vår litteratur, fylld av ömsinhet och vemodig nostalgi. Särskilt framträder hans kärleksfulla skildring av far och mor, vilka står som skyddsänglar och garantier för barndomsidyllen. Men denna idyll är en erinrad skuggvärld som den vuxne för alltid är utestängd från.

Trots den poetiska självuppgörelsen i »Därarna« skulle det dröja länge innan Malmberg lät sina personliga upplevelser av alkoholmissbruk och psykos ge stoff åt litterärt skapande. Läser man igenom de diktsamlingar som han publicerade under 1930-talet och fram till början av 1940-talet kan man inte undgå att imponeras. Det rör sig om konstfärdigt uppbyggda dikter med rim och utsökt rytm. Den stilistiska säkerheten kontrasterar mestadels mot en mörk bakgrund av pessimism och civilisationskritik, ibland stegrad till undergångsstämning. En av samlingarna bryter dock av mot det mönstret,

»Sångerna om samvetet och ödet«, utgiven 1938. I den söker sig Malmberg mot en kristen livshållning. Hans omvändelse blev emellertid inte bestående. I sin helhet ger i alla fall de berörda diktsamlingarna intryck av poetisk tomgång trots deras formella briljans. Den sista samlingen i detta skede av Malmbergs poetiska utveckling kom ut 1941 och har den talande titeln »Flöjter ur ödsligheten«. I dess avslutningsdikt, »Fast kölden tagit parkens sista glöd«, finns trots det vintriga och dödsmärkta parklandskap, i vilket diktarjaget projiceras, en mer hoppfull föraning om en kommande vår när »över döda blad och spår den gröna, segerdruckna böljan slår«.

Och våren skulle komma till Malmberg i form av en poetisk förnyelse, där en friare, mer modernistisk form också gjorde det möjligt för honom att bearbeta smärtsamma minnen från tiden i Tyskland. Men vägen dit var lång.

Även om Malmberg ofta uppfattades som en traditionell diktare under 1930-talet tog han intryck av modernismen, något som satte sina tidigaste spår i en novell som han 1940 publicerade under titeln »Hans namn är Legion« i den litterära tidskriften BLM. Novellen var från början tänkt att vara ett kapitel i en roman. Så blev det emellertid inte. Huvudpersonen är en alkoholiserad man i trettioårsåldern som vaknar upp en tidig morgon under en dryckesperiod. Han är plågad av abstinensångest och en stegrad sensitivitet. Berättarfunktionen liknar en rörlig filmkamera som även kan registrera subjektiva mentala förlopp. Yttre och inre verklighet sammanblandas. Tiden är fragmenterad: »... varje moment tedde sig för honom som något fristående, något isolerat, något evigt.« Sinnesintrycken är plågsamt förstärkta, och den fysiska sidan av abstinensen beskrivs: »Den kallfuktiga kroppen ömsom brände och ristes av frossa, munhålan var uttorkad och berövad all saliv, svalget och strupen förnummos som onda sårnader, och mellangärdets nervösa muskulatur befann sig i ett tillstånd av irriterande dallring.« En enda allt överskuggande stråvan driver honom, nämligen att få en återställare; något som till slut förverkligas på en morgonkrog. Ett stort stop plommonbrännvin ger honom »en ojämförlig känsla av

ro», luckrar upp hans tankar och låter honom regrediera till pubertala minnen av ett uppvaknande driftliv. Naturligtvis handlar texten om Bertil Malmberg själv. Så här förklarade han senare: »Fastän jag berättar i tredje person, kan den självbiografiska karaktären inte vara tydligare. Det är stigit direkt ur minnet.« Därför lät han novellen vara ett fristående kapitel i sin första memoarbok »Ett stycke väg« 1950 under rubriken »Morgon i München 1923«.

I början av 1940-talet låg dock Malmbergs orientering mot modernismen ännu i sin linda. Vid mitten av decenniet sinade hans kreativitet, men så inträffade två händelser av avgörande betydelse. Han inledde en relation med en mycket yngre kvinna, Carin, som blev hans fjärde hustru, och han drabbades av stroke. Han berättar om det senare i sin andra memoarbok »Ett författarliv« 1952: »Någon gång i augusti år 1947, ungefär vid sextiden blev allting nytt. Platsen var Grand Hôtel i Halmstad ... Jag kände något i ansiktet, ett slags stelhet ... min cigarett föll till golvet när jag försökte behålla den i vänstra mungipan ... Det var det som frapperade mig ... Det var alltså i högra hjärnhalvan det hade hänt något.« Han vårdades under en vecka på sjukhus. Längre fram i texten säger han: »Men när så konvalescensens mjuka och lite dallrande dis efterhand upplöstes, skulle det visa sig att jag blivit en annan, att det försiggått en förvandling med mig som faktiskt förde tanken till en 'omvändelse', fastän en ganska egenartad.«

Vari bestod denna »omvändelse«? Det var ingenting »religiöst«, framhåller han i memoarerna, utan »det var fysiologiskt«. Visserligen menar han att även en religiös omvändelse har ett fysiologiskt substrat, men i ett kristet sammanhang är denna aspekt bara ett »bifenomen«. Parallellerna finns där likväl. Liksom en religiös omvändelse öppnar en inre andlig verklighet för den troende, öppnade Malmbergs rent fysiologiska omvändelse för introspektion. Han trängde emellertid inte in i själen »utan i min hjärna, i huvudskålen, hypnotiserad av myllret där och likväl iakttagande«. Ur denna blandning av på en gång automatiserat associations- och bildflöde samt känsligt registrerande och bearbetande skapade Malmberg en ny och friare poesi. Han talade om sin tredje pubertet

framburen av: »En droppe som rymdes / på en nålspets / bröt fram / ur hjärnans ådernät, / förtrollande dess celler / med hemlig blodsmak, / ordnande dem / i nya symmetrier.« (Ur »Med cyklopöga« 1950.)

Upplevelserna som Malmberg förknippade med sin stroke var naturligtvis också skrämmande. Han var indragen i »en fysiologisk mardröm«. Kort tid efter sin sjukdom skrev han dikten »Slagrörd« som publicerades i samlingen »Men bortom marterpälarna« 1948. I den flyter bilder och minnen från skilda skeden av livet samman på ett luftigt, drömligt och skenbart ologiskt sätt. Den slagrördes vanmakt har sin tidigare motsvarighet i ett fragmentariskt barnomsminne av »Små, små fötter i julens snö och galoschen som tappades« och som aldrig kom »tillrätta«. I en avslutande strof av isande klarsyn summerar han: »Jag kunde vädja till alla ting, om de bara hängde / ihop, / och ropa om det gäves något rop. / Det ryser ur dimmornas sjö, ur slöjornas sjö – / och den som älskar han måste dö.«

Vad Malmberg uppfattade som kreativt berikande i ett berusningstillstånd, det var en frigörelse från »det vanemässigas distraktioner och halvrealiteter«, för att citera ur hans företal till samlingsvolymen »En bok om rus och inspiration«, som Sveriges författarförening gav ut 1949. Detta hade nu i stället för rusmedel ett slaganfall åstadkommit. I en dikt konstaterar han: »Mycket diktare diktaren / under morfinvingar. / Längre ser han / när för vildare fåglar / ruset viker.« (Ur »Med cyklopöga«.)

Malmberg använde ofta uttrycket narkomani, men därmed avsåg han inte vad vi kallar narkotikamissbruk, utan ett manipulerande med medvetandet med hjälp av ett rusmedel; för hans del kom drogen att vara alkohol, även om han sannolikt accidentally nyttjade kokain i München. Rus- och abstinenserfarenheterna från den staden kunde på nytt bearbetas, vilket kommer till uttryck i »Morgonkrog i München« i samlingen »Lek med belysningar« 1953. Bildspråket har en ännu tydligare hallucinatorisk karaktär än i det tidigare omnämnda prosastycket över samma tema. Diktarijaget går »genom de öppna restaurangerna, dessa sköna terrasser / som ligger i rader ovanför havet / tusen mil härifrån,

»Någon gång i augusti år 1947, ungefär vid sextiden blev allting nytt.«

**GÅTFULL
PROCESS**

Bertil Malmbergs penna styrdes av agendan i diktarjagets hemliga inre region, där världen och dess skeenden uppträdde liksom på en scen.

kanske längre än så.« Så när han då fram och får sitt glas. Berusningen kapslar först in honom i en ego-centrisk slutenhet mot omvärlden som också ger utrymme för en paranoid rädsla: »Som ensam staty / tronar jag i det krogödsliga: spriten smakar metall / och framme vid plåtdisken / mumlas det om mig, ja, vid alla bord / lutar man sina huvuden ihop, sneglar på mig och mumlar. / Man talar om polis, det vet jag – jag uppsnappar / ett och ett annat.«

Men när väl ruset gått över i en euforisk lättnad blir slutenheten till ett upplevelsemässigt skyddande hölje: »Ja, här är jag skyddad, här hittar mig ingen, här / kan inget hända. Nästan utplånad är tiden, / och vad som återstår därav / är en obetydlighet ...« Diktarijaget vill fånga, ja äga sin upplevelse, men han har inget att hålla fast den med: »Jag ville gripa det flyktiga, men jag har ingen hand / att gripa det med. / För ögonblicket har jag ingen hand. Händerna har lossnat vid handloven – vad är att göra?»

Just rusets flyktighet, dess brist på permanens och soliditet, är väl det som gör att nykterheten har en favör trots dess charmlöshet. I dikten fångar Malmberg på ett genialt sätt det spänningsfyllda och komplicerade förhållandet mellan tillvaron upplevd genom rusets dimma och nykterhetens trivialitet.

För Malmberg ledde alltså hans stroke till en pånyttfödd kreativitet. Även rent kvantitativt tog hans produktivitet fart. Från 1947 fram till sin död 1958 publicerade han fem diktsamlingar, två memoarböcker, ett skådespel, två essäsamlingar, åtskilliga artiklar samt en mycket empatisk biografi över 1800-talslyrikern Edvard Bäckström – en sorgsen diktare av elegier som gick under i kloralmissbruk.

Från att närmast ha varit en främmande fågel i den aktuella svenska litteraturen blev Malmberg under sina sista år ett aktat namn och fick en stark ställning även bland yngre författare. 1953 valdes han in i Svenska Akademien. I kraft av sin långa litterära karriär och sin förmåga att bryta ny poetisk mark blev han en brygga över generationerna. Det sista han arbetade med var en essä om Bengt Lidner. Det var i februari 1958. Hans hustru var tillfälligtvis bortrest. När hon återkom fann hon honom död i badrummet, drabbad av stroke.

Olof Lagercrantz berättar om honom i sin minnesbok »Ett år på sextioalet«. Han berör Malmbergs

skräck för ett hinsides liv i mörker och plåga. Han var med på begravningen tillsammans med många andra äldre och yngre diktarkolleger. Vid kistan gör han reflexionen att Malmberg inte blott var en stor magiker utan också ett barn. Ingen gud skulle därför vilja plåga honom: »Efter alla sina demoniska lekar i därarnas park skulle han springa rakt i armarna på far och mor, som han skildrat så vackert i Åke och hans värld.«

När det gäller att värdera Malmbergs redogörelser för alkoholens och slaganfallens betydelse för honom själv måste man betona att han aldrig gjorde anspråk på att ge vetenskapliga förklaringar. För honom var trohet mot verkligheten en trohet mot en erinrad upplevelse. Han var helt igenom diktare, och det estetiska ideal han anslöt sig till efter slaganfallet kallade han för hallucinationsrealism. Precis som hallucinationerna har den verklighet som Malmberg sökte återge i sin sena poesi en flyktigt flimrande karaktär, samtidigt som den är objektivt bjudande. Men hur objektiv denna bild av tillvaron än kan te sig förblir dock diktarens eget subjekt dess centralpunkt. Hela »verkligheten«, förklarade Malmberg, »i den mån den existerar för mig är koncentrerad i mitt trepanerade kranium, som jag liksom håller i handen och fördjupar mig i«. Det är som om han ser världen på en inre scen, och det är bara att låta allt som uppträder – »hieroglyfer och siffror, älskade ansikten, alla förrycktheter« – styra pennan och fylla diktraderna. Den inre världen tar över. Diktandet tycks emana från en hemlig region. Besläktade erfarenheter har poeter gjort sedan urminnes tider. Diktarijaget är följaktligen en gåta. I den avslutande dikten i sin sista samling »Klaviatur« 1955 låter Malmberg denna gåta gälla den personliga identiteten som sådan:

»Vem drömde mig?
Vem spelade mig?
Vem sjöng min sångs tonart?»

Vem lånade mitt namn?
Vem iklädde sig min skugga?
Vem ropade 'jag' genom min mun?»

Lars Sjöstrand
psykiater och beroendeläkare
larsocsjostrand@gmail.com